

Кроме того, представление о структуре делового общения, рефлексия процедуры, определяющая знание, на каком этапе обсуждения ты находишься, обеспечивают управление процессом ведения переговоров, совещаний, дискуссий.

Список используемых источников

1. Аксенова Е. А. Стратегический ассесмент / Е. А. Аксенова. – М.: Аспект Пресс, 2007.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М., 2010.
3. Балдина Н. П. Усвоение логических приёмов при разных типах учения / Н. П. Балдина : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1987.
4. Жуков Ю. М. Коммуникативный тренинг / Ю. М. Жуков. – М., 2004.
5. Ивин А. А. Теория аргументации / А. А. Ивин. – М., 2007.
6. Ильясов И. И. Структура процесса учения / И. И. Ильясов. – М., 1986.
7. Коротаева И. В. Использование приема систематизации текста у старшеклассников и студентов / И. В. Коротаева : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2000.
8. Korotaeva I. V. Metacognitive Strategies in Reading Comprehension of Educational Majors / I. V. Korotaeva // 3-rd International Conference on Education and Educational Psychology, 2012.
9. Лебедева М. М. Психологический анализ имитационной игры / М. М. Лебедева : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1980.
10. Лебедева М. М. Уметь вести переговоры / М. М. Лебедева. – М., 1991.
11. Мокшанцев Р. И. Психология переговоров / Р. И. Мокшанцев. – М., 2002.
12. Панкратова А. А. Условия формирования логико-психологических компонентов дискуссии и критерии их диагностики / А. А. Панкратова : Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2005.
13. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М., 1982.
14. Поварнин С. Спор. О теории и практике спора / Поварнин. – СПб., 1996.
15. Погожина И. Н. Деятельностный групповой тренинг – новый способ формирования сложных коммуникативных умений, разработанный на основе метода П. Я. Гальперина / И. Н. Погожина // Вестн. Моск. ун-та, сер. 14 "Психология", 2012, № 4. – С. 123-132.
16. Погожина И. Н. Диагностика и формирование структурно-процессуальных компонентов спора / И. Н. Погожина,

А. А. Панкратова // Вестник Моск. ун-та, сер. 14 "Психология", 2005а, № 1. – С. 29-39.

17. Погожина И. Н. Экспериментальное исследование влияния личностных особенностей коммуникатора на убедительность аргументации / И. Н. Погожина, А. А. Панкратова // Вестник Моск. ун-та, сер. 14 "Психология", 2005б, № 4. – С. 43-48.

1. Aksenova E. A. Strategic assessment / E. A. Aksenov. – M.: Aspect Press, 2007.
2. Andreeva G. M. Social psychology / G. M. Andreeva. – Moscow, 2010.
3. Baldin N. P. Assimilation of logical techniques for different types of exercise / N. P. Baldin : Synopsis of thesis ... PhD in psychology. – M., 1987.
4. Halperin P. Y. Introduction to Psychology / P. Y. Galperin. – M., 1976.
5. Zhukov M. Communication Skills / M. Zhukov. – Moscow, 2004.
6. Ivin A. A. Theory of argumentation / A. A. Ivin. – M., 2007.
7. Ilyasov I. Structure of the learning process / I. Ilyasov. – M., 1986.
8. Korotaeva I. V. Using technique of text systematization at school and university students / I. V. Korotaeva : Synopsis of thesis ... PhD in psychology. – M., 2000.
9. Korotaeva I. V. Metacognitive Strategies in Reading Comprehension of Educational Majors / I. V. Korotaeva // 3-rd International Conference on Education and Educational Psychology, 2012.
10. Lebedev M. Psychological analysis of simulation games / M. Lebedev : Synopsis of thesis ... PhD in psychology. – M., 1980.
11. Lebedev M. To be able to negotiate / M. M. Lebedev. – M., 1991.
12. Mokshantsev R. I. Negotiations Psychology / R. I. Mokshantsev. – Moscow, 2002.
13. Pankratov A. Conditions for the formation of logical-psychological components of discussion and criteria for their diagnosis / A. A. Pankratov : Synopsis of thesis ... PhD in psychology. – Moscow, 2005.
14. Peter L. Theoretical and methodological problems of socio-psychological training / L. A. Peter. – M., 1982.
15. Povarnin S. Dispute. On the theory and practice of dispute / S. Povarnin. – St. Petersburg, 1996.
16. Pogozhina I. N. The activity group training – a new way to form complex communicative skills developed on the basis of Galperin / I. N. Pogozhina // Vestn. Mosk. Univ., Ser. 14 "Psychology", 2012, № 4. – P. 123-132.
17. Pogozhina I. N. Diagnosis and the formation of structural and procedural components of the dispute / I. N. Pogozhina, A. A. Pankratova // Vestnik Moskov. Univ., Ser. 14 "Psychology", 2005a, № 1. – P. 29-39.
18. Pogozhina I. N. Experimental study of personality characteristics of the device on the persuasiveness of arguments / I. N. Pogozhina, A. A. Pankratova // Vestnik Moskov. Univ., Ser. 14 "Psychology", 2005b, № 4. – P. 43-48.

Надійшла до редколегії 11.12.14

I. Korotayeva, I. Pogozhina, O. Frolova

Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, РФ

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ УЗАГАЛЬНЕНИХ УМІНЬ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглядаються проблеми буття людини на різних рівнях соціалізації. Акцентовується увага на необхідності підвищення духовно-моральних основ розвитку суспільства, як запоруки успіху соціально-економічних перетворень у країні.

Ключові слова: соціалізація, морально-духовний розвиток, стан сучасного суспільства, соціальні зміни, девіації.

I. Korotayeva, I. Pogozhina, E. Frolova

M.V. Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia Federation

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMING GENERAL SKILLS OF BUSINESS COMMUNICATION IN STUDENTS

The article represents the problems of human existence on different levels of socialization. There was made an accent on necessity of increasing spiritual-moral principles of society development as a guarantee of success of social-economic transformations in the country.

Key words: socialization, moral-spiritual development, state of modern society, social transformations, deviation.

УДК 159.922.63

Е. Крайніков, канд. психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СТАРІСТЬ: ВІК КОМПЕНСАЦІЙ ПРОТИ ВІКУ ДЕФІЦИТІВ

У статті підбито підсумки результатів досліджень ефективності когнітивного функціонування у пізньому віці. Проаналізовані дані дозволяють зробити висновок про визначальну роль особистісних та біографічних факторів, що компенсують обумовлені віком дефіцити.

Ключові слова: старіння, гіпотеза загального уповільнення, когнітивні дефіцити, компенсації.

Радикальні зміни демографічної структури населення світу, що особливо виразно почали себе проявляти у ХХ ст. [3, с. 154, 156], обумовили різке зростання інтересу до досліджень пізніх етапів онтогенезу. У сучасній науковій літературі виразно простежуються два основних підходи до геронтопсихологічних досліджень, що певною мірою конкурують між собою.

По-перше, це дослідження вікових відмінностей, що організовані по аналогії з дослідженнями індивідуальних відмінностей, спрямовані на вивчення специфіки перебігу певних психічних процесів (наприклад, пам'яті) у старшому віці порівняно із молодим; з цією метою порівнюють відповідну продуктивність осіб старших вікових груп із такою продуктивністю молодших осіб (поперечний

план). Подібні дослідження не претендують на розкриття чинників, процесів та динаміки вікового розвитку.

По друге, це процесуальні дослідження старіння, що спрямовані на вивчення розвитку старіння (власне геронтогенезу – буквально "становлення старіння") як континууму вікових змін (лонгітюдний план). Прихильники цієї емпіричної парадигми стверджують, що саме лонгітюдні спостереження над одними й тими самими досліджуваними дозволяють виділити послідовні стадії вікового розвитку, а також уникнути впливу ефекту когорти (що обумовлюється відмінностями досліджуваних у році народження, і, як наслідок, у соціальному, історичному та культурному довіді, який з ним безпосередньо пов'язаний).

На нашу думку, коли осіб старших вікових груп досліджують без урахування їх індивідуальних процесів розвитку (поперечний план), то це, по суті, є психологією старості, а не психологією старіння. На відміну від такої "психології старості", "психологія старіння" підкреслює спадкоємність моделей індивідуальної поведінки протягом всього життєвого циклу (лонгітюдний план), тому її можна порівняти із історією хвороби в психіатрії. Таким чином, йдеться про протиставлення порівняльних досліджень вікових відмінностей представників різних когорт та процесуальних досліджень становлення старіння.

З цього приводу також слід зазначити, що загроза валідності поперечних досліджень внаслідок впливу ефекту когорти є меншою у випадку, коли досліджуються стабільні в соціальному і культурному відношенні популяції, прикладом яких є т. зв. традиційні та архаїчні суспільства (кількість останніх невинно скорочується внаслідок процесів глобалізації). В інших випадках (безперечно домінуючі у наш час сучасні суспільства західного типу, що динамічно змінюються) необхідний рівень валідності можуть забезпечити лише лонгітюдні плани.

З метою ілюстрації ролі індивідуально-психологічних факторів у перебігу процесів старіння наведемо стислі дані найбільш показових у цьому відношенні емпіричних досліджень. Почнемо із досліджень, що стосуються більш базових процесів, й будемо поступово рухатися у бік процесів все вищого рівня.

Орієнтування у просторі. Хоча традиційно вважається, що дорослі старшого віку більшою мірою демонструють дефіцитарність просторового мислення, ніж вербального функціонування, це питання й досі вважається суперечливим. З одного боку, у зарубіжній нейропсихологічній літературі повідомляється про більше зниження функцій правої півкулі головного мозку (що й відповідає за просторове орієнтування людини) порівняно з лівою [10]. З іншого боку, контрольовані лабораторні експерименти демонструють відсутність або наявність тільки мінімальних відмінностей у просторовому орієнтуванні досліджуваних різних вікових когорт [21].

Значення ж просторового орієнтування для якості повсякденного життя у пізньому віці важко переоцінити. Так, наприклад, самоочевидним є те, що просторові здібності є значущими предикторами успішності орієнтування у навколишньому середовищі, що оточує індивіда, а саме це орієнтування, у свою чергу, безпосередньо впливає на можливість користуватися товарами та послугами, а також повноцінно комунікувати із оточенням – тобто є чинником, що значною мірою обумовлює якість життя та суб'єктивне задоволення ним.

Пам'ять та спогади у пізньому віці. На сьогодні домінуючою у психологічній літературі моделлю пам'яті є лінійна модель обробки інформації. Згідно із нею, інформація проходить від входу до виходу через низку етапів – реєстрації, первинної пам'яті, вторинної пам'яті і третинної пам'яті. Етап реєстрації відповідає сенсорній

пам'яті, яка передує довільній увазі і є дуже нестійкою системою. Первинна (короткострокова) і вторинна (довгострокова) пам'яті несуть відповідальність за процеси придбання і утримання нової інформації. Первинну пам'ять можна уподібнити невеличкій крамниці, яка не має складського приміщення – інформація знаходиться "в умі", оскільки вона використовується у даний час. Якщо інформацію не повторювати з метою її збереження у вторинній пам'яті, вона буде втрачена. Отже, вторинна пам'ять є сховищем нової інформації, в той час як третинна пам'ять є сховищем добре засвоєної інформації та особистої інформації (остання може бути описана як біографічна пам'ять).

За даними емпіричних досліджень, саме вторинна пам'ять демонструє вікове зниження свого обсягу [16]. Таким чином, популярна у наш час гіпотеза загального уповільнення, що асоціюється із віком [5, с. 403], має бути уточненою: зниження обсягу первинної, вторинної та третинної пам'яті є неоднорідним. Найбільший вплив процеси старіння здійснюють на придбання та пошук нової інформації – тобто, на вторинну пам'ять; найменше ж страждають процеси третинної пам'яті (остання обставина певною мірою обумовлена тим, що події власного життя час від часу або згадуються індивідом, або розказуються ним – що ще більшою мірою закріплює їхні сліди).

Слід зазначити, що прикметною ознакою робіт останніх десятиліть є дослідження впливу індивідуальних, ситуаційних і змістовних (стосовно особливостей матеріалу, що запам'ятовується) чинників, що обумовлюють відмінності в ефективності мнемічного функціонування у пізньому віці. Тому найбільш повне уявлення про вікові зміни пам'яті можна очікувати не від лабораторних, а від природних експериментів, що не виривають досліджуваних із звичних для них оточення та середовища, переносячи їх у штучну ситуацію.

Окремий предмет досліджень вікових змін пам'яті складають ремінісценції, або спогади, що очевидним чином пов'язані із підтриманням ідентичності і Я-концепції. Р. Батлер [12] припустив, що спогади є складовою частиною огляду прожитого життя в літньому віці. Е. Г. Еріксон [14], автор самого терміну кризи ідентичності, підкреслюючи роль переосмислення минулого, припустив, що примирення з минулим дозволяє досягти мети останньої стадії розвитку – цілісності Его. Тому постає слушне питання не тільки про збереженість спогадів (здаймо, що третинна пам'ять набагато меншою мірою, порівняно із вторинною, зазнає впливу процесів старіння), але й про їхню адекватність, або, радше, адекватність їхньої інтерпретації.

В одній із робіт Е. Г. Еріксона, що була написана ним у співтворстві [15], було відмічено характерну зміну у спогадах осіб літнього віку. Так, жінки, які раніше були схильні характеризувати свої стосунки із чоловіком як незадовільні, підкреслювати їхній вкрай конфліктний характер, на восьмому десятилітті життя змінювали полярність своїх оцінок на протилежну. Таку цікаву закономірність можна пояснити тим, що необхідність досягнення его-інтеграції вимагає від індивіда переосмислити мотиви, які тривалий час підтримували його невдалий шлюб, що, у свою чергу, призводить до переоцінки якості самого шлюбу і знаходження у ньому позитивного змісту (механізм когнітивного дисонансу?). Наявність дітей сприяє формулюванню індивідом тверджень про минуле сімейне щастя (адже визнати, що діти народилися не в атмосфері любові і злагоди, означає поставити під сумнів інтегрованість свого Его. Такі вікові зміни ремінісценцій підтверджують численні дані про сумнівну правдивість людських спогадів, що було продемонстровано у багатьох роботах [1].

Розуміння і запам'ятовування мови та письмової інформації. Важливість досліджень вікових змін слуху обумовлена його беззаперечною комунікативною важливістю. Дійсно, якщо сліпота ізолює людину від речей, то глухота – від суспільства [6, с. 30]. Постає питання: як периферійні дефіцити слуху взаємодіють з наявними когнітивними ресурсами і досвідом осіб пізнього віку? Відповідь на нього відкриває особливості розуміння особливостей мовленнєвої сфери у пізньому віці, а також напрямки розробки методів компенсації сенсорних та похідних від них когнітивних дефіцитів, що спостерігаються у досліджуваних.

З віком погіршується й здатність до розуміння усного мовлення, що пояснюється насамперед периферійними порушеннями слухової системи. Першість тут посідає пресбіакусіс – обумовлене віком зниження слухової чутливості до високих частот. Проте в експерименті [13], де учасникам пропонувалося виявляти слова-мішені (як передбачувані, так й непередбачувані ними) на фоні певного шуму, було показано, що літні досліджувані продемонстрували результативність на рівні молодших досліджуваних завдяки опорі на контекст тексту, який пред'являвся. Аналогічні дані було отримано також в інших дослідженнях; це дозволяє зробити слушний висновок про те, що особи старших вікових груп можуть компенсувати зниження своєї слухової чутливості за рахунок використання індивідуальних когнітивних переваг та досвіду.

В низці експериментів, що вже стали хрестоматійними [там само], було продемонстровано, що літні досліджувані більшою мірою, ніж молодші, були схильні використовувати смисловий контекст тесту для виявлення слів-мішеней. Таке використання контексту (за рахунок когнітивних можливостей і досвіду) дозволяє їм у значній мірі компенсувати периферійні дефіцити слуху.

Класичною теорією, що розкриває механізми компенсаторних можливостей у пізньому віці, є теорія вітаукту патріарха київської школи геронтології В. В. Фролькіса. Під вітауктом він розумів ті сили організму, що протидіють старінню, власне "антистаріння" [7, с. 27]. Хоча, на думку автора цієї теорії, механізм вітаукту має субклітинну природу, ця ідея може бути екстрапольована й на особистісну протидію старінню (згадаємо з цього приводу підхоплену численними наступними авторами думку філософа М. Т. Цицерона про те, що старості, як і хворобі, необхідно чинити опір, а вади, які з нею пов'язані, відшкодовувати усердям [8, с. 16]).

Дотичними до досліджень вікових особливостей розуміння усного мовлення є дослідження із обробки тексту. Слід визнати, що перше покоління таких досліджень представлене суперечливими результатами. У той час, як деякі автори описали явні дефіцити, що пов'язані із віком [23], інші не виявили жодних вікових відмінностей між досліджуваними різних когорт [17]. Для вирішення цих суперечливих результатів у наступних дослідженнях було докладно розглянуто можливі внески у продемонстровану суб'єктами результативність їхніх індивідуальних особливостей, властивостей тексту, що мав оброблятися, та характеристик самого завдання [18]. Наприклад, вищі темпи пред'явлення матеріалу більшою мірою знижують розуміння матеріалу літніми досліджуваними порівняно із молодшими. Такі результати можуть трактуватися як раз на користь гіпотези загального уповільнення.

При цьому рівень освіти і вербального інтелекту можуть значуще впливати на продуктивність роботи із текстом. З іншого боку, літні досліджувані порівняно із молодшими демонстрували меншу чутливість до структур тексту, що могли б допомогти їм в обробці завдань (така обставина може бути обумовлена віковим зни-

женням рівня флюїдного інтелекту, що визначає міру "когнітивної гнучкості" індивіда).

З огляду на світові тенденції розвитку безперервної освіти та освіти дорослих, що в останні роки прийшли й до України, такі дані допоможуть в адаптації навчальних програм до вікових особливостей осіб літнього віку.

Протективні фактори когнітивного старіння. За даними досліджень [19], когнітивні можливості індивіда залежать більшою мірою від низки індивідуальних та середовищних чинників, а також від характеристик самого завдання, ніж від хронологічного віку. Залежно від особливостей завдання, ситуації та індивідуальної історії життя, деякі особи схильні досягати успіху в одних типах завдань, а не в інших. Наприклад, у певних когнітивних завданнях досліджувані старших вікових груп з високим рівнем інтелекту і освіти демонструють мінімальне зниження продуктивності порівняно із молодшими досліджуваними, у той час як їхні ровесники із порівняно низьким рівнем інтелекту і освіти демонструють значне зниження продуктивності. Отже, підкреслимо: для певних типів когнітивних завдань саме рівень інтелекту і освіти, а не хронологічний вік, є важливими факторами, що визначають індивідуальну продуктивність.

До речі, навіть валідність емпіричних досліджень, які передбачають застосування для літніх досліджуваних тих самих стандартів, що були орієнтовані на молодших осіб, страждає внаслідок помилки, що закладена у сам їхній дизайн [4, с. 40]. Ідея тут у тому, що пропоновані досліджуваним завдання мають бути обов'язково адаптовані до їхнього віку – аналогічно тому, як існують дитячі та доросла версії Тесту інтелекту Д. Векслера.

Вищесказане можна узагальнити таким чином: на зміну традиційним дослідженням когнітивного функціонування в старості, які були зосереджені на відмінностях між віковими групами, кілька десятиліть тому відбувся поворот до досліджень, в яких більше уваги приділяється виявленню ефектів впливу особистості, навколишнього середовища і характеристик завдання (а не тільки хронологічного віку) з метою краще зрозуміти когнітивні відмінності між віковими групами.

Так, як уже зазначалося вище, майже загальноприйнято є теза про загальне когнітивне уповільнення, що асоціюється зі старінням, так що складність завдань більшою мірою впливає на продуктивність осіб у віці пізньої дорослості, ніж тих, хто знаходиться у віці ранньої або середньої дорослості. Але й тут рівень освіти і вербального інтелекту можуть значно впливати на результати виконання тестових завдань. Наприклад, обумовлені віком дефіцити у результатах виконання вербальних завдань демонструють як раз особи із середнім та низьким рівнем розвитку вербальних здібностей. Літні досліджувані із високими вербальними здібностями (за Тестом інтелекту Д. Векслера для дорослих – WAIS) впевнено демонстрували вміння використовувати структуру тестових текстів на рівні молодших досліджуваних [20].

У деяких когнітивних завданнях, результативність виконання яких корелює із тренуванням, вікове зниження продуктивності, як правило, є незначним або повністю відсутнє [2, с. 850]. Існують дані [11], що короткострокові цілеспрямовані тренування значуще підвищують продуктивність виконання досліджуваними старших вікових груп тестів, що спрямовані на визначення рівня флюїдного інтелекту. Знову нагадаємо, що загальнови-знаною тенденцією вважається вікове зниження рівня флюїдного інтелекту при відносному збереженні кристалізованого [6, с. 48]. Наведені дані свідчать про набагато вищий інтелектуальний потенціал осіб старших вікових груп, ніж це традиційно вважалося.

Одним із самих відомих й найцитованіших досліджень старіння є проведене у США Сієтлське лонгітюдне дослідження інтелектуальних здібностей, що було розпочате у 1956 р. Прикметно, що за 14-річний період спостережень 46,7 % досліджуваних старших вікових груп (майже половина!) були визначені як "стабільні" відносно динаміки рівня індуктивного мислення та просторового орієнтування [9].

Наведені дані не слід трактувати як такі, що заперечують власне сам феномен когнітивного старіння. Так, дещо інші висновки можна зробити із результатів лонгітюдного дослідження Т. Солтхауза, що проводилося у період 2001-2008 рр. [22]. Досліджуваним пропонувалося вирішувати завдання на абстрактне мислення і просторові операції, згадувати слова і деталі різних сюжетів, знаходити закономірності у послідовностях букв і символів. Тестування здійснювалося з проміжком у 2,5 роки. У ході дослідження використовувалися 12 субтестів Тесту інтелекту Д. Векслера для дорослих (WAIS), що були об'єднані у чотири групи по три субтести для дослідження різних сторін індуктивного мислення, просторової діяльності, епізодичної пам'яті, перцептивної швидкості тощо. В результаті дослідження було виявлено, що для дев'ятох із дванадцяти завдань середній вік досліджуваних, що показали найвищі результати, становить 22 роки; після цього віку спостерігається зниження продуктивності у сфері мислення і просторових операцій. Перша вікова межа, за якою результативність виконання когнітивних тестів значущо знижується, становить 27 років. У цьому віці досліджувані демонструють зниження продуктивності при виконанні завдань на логіку і просторову уяву. Погіршення пам'яті і швидкості перцептивних дій починає значущо позначатися в середньому ще до досягнення індивідом віку 37 років. Таким чином, дані досліджень Т. Солтхауза демонструють достатньо ранні терміни початку когнітивного старіння.

Очевидні відмінності в результатах Сієтлського лонгітюдного дослідження К. У. Шая та дослідження Т. Солтхауза показують, що складність вирішення питання про вікові зміни в інтелекті обумовлена і технічними труднощами, оскільки в різні вікові періоди і в різних дослідженнях використовується різний психодіагностичний інструментарій. Проте якщо проблема однорідності використовуваних методик вирішена, то лонгітюдне дослідження є найбільш потужним дослідницьким інструментом вивчення змін когнітивних процесів протягом тривалого часу.

Висновки. Відповідно до двох основних видів експериментальних планів (лонгітюдний та поперечних зрізів) можна виділити два напрямки геронтопсихологічних досліджень: дослідження психології старіння та дослідження психології старості. Аналізуючи дані контрольованих експериментів, можна прийти до висновку про провідну роль індивідних, ситуаційних та змістовних (стосовно особливостей тестового матеріалу) факторів в успішності когнітивного функціонування осіб пізнього віку. Визначальну роль при цьому відіграють компенсаторні можливості як організму, так й індивіду та особистості.

Список використаних джерел

1. Когнитивная психология памяти / Под ред. У. Найссера и А. Хаймена. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. — 640 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Грейс Крайг. — СПб.: Питер, 2003. — 992 с.
3. Крайніков Е. В. Геронтопсихологія: словник-довідник / Едуард Владиславович Крайніков — К.: Видавець Паливода А. В., 2010. — 352 с.
4. Моррис Р. Дж. Когнитивные функции и старение / Робин Дж. Моррис // Психиатрия позднего возраста: В 2 т. / Под ред. Р. Джекоби, К. Оппенгеймер. — Т. 1. — К.: Сфера, 2001. — 416 с. — С. 40-66.

5. Миллер С. Психология развития: методы исследования / Скотт Миллер. — СПб.: Питер, 2002. — 464 с.
6. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения / Ян Стюарт-Гамильтон. — СПб.: Питер, 2002. — 256 с.
7. Фролькис В. В. Старение и увеличение продолжительности жизни // Владимир Вениаминович Фролькис. — Л.: Наука, 1988. — 239 с.
8. Цицерон М. Т. О старости. О дружбе. Об обязанностях / Марк Туллий Цицерон. — М.: Наука, 1993. — 248 с.
9. Шай К. У. Интеллектуальное развитие у взрослых / К. У. Шай // Психологический журнал. — 1998, т. 19, № 6. — С. 72-88.
10. Albert M. S. Organic implications of neuropsychological deficits in the elderly / M. S. Albert, E. Kaplan // New Directions in Memory and Aging: Proceedings of the George Talland Memorial Conference / Ed. by J. L. Poon, L. S. Fozard, et al. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1980.
11. Baltes P. B. Reserve capacity of the elderly in aging-sensitive tests of fluid intelligence: replication and extension / P. B. Baltes, F. Dittman-Kohli, R. Kliegl // Psychology and Aging. — 1986, № 1. — P. 172-177.
12. Butler R. The life review: An interpretation of reminiscence in the aged / R. Butler // Psychiatry. — 1963, № 26. — P. 65-70.
13. Cohen G. Word recognition: age differences in contextual facilitation effects / G. Cohen, D. Faulkner // British Journal of Psychology. — 1983, № 74. — P. 239-251.
14. Erikson E. H. Identity and the Life-Cycle / E. H. Erikson // Psychological Issues. — N. Y.: International University Press, 1959.
15. Erikson E. H. Vital Involvement in Old Age / E. H. Erikson, J. M. Erikson, H. Q. Kivnick. — N. Y.: W. W. Norton, 1986.
16. Fozard J. L. The time for remembering, in Aging in the 1980's / J. L. Fozard // Psychological Issues / Ed. by L. W. Poon. — Washington, DC: American Psychological Association, 1980.
17. Harker J. O. Understanding discourse — a life-span approach / J. O. Harker, J. T. Hartley, D. A. Walsh // Advances in Reading/Language Research / Ed. by B. A. Hutson. — Greenwich, CT: JAI Press, 1982. — P. 155-202.
18. Hartley J. T. Memory for prose: perspectives on the reader / J. T. Hartley // Cognition in Everyday Life. — Ed. by L. W. Poon, D. C. Rubin, B. A. Wilson. — N. Y.: Cambridge University Press, 1989.
19. Hultsch D. F. Learning and memory in aging / D. F. Hultsch, R. A. Dixon // Handbook of the Psychology of Aging / 3rd ed., ed. by J. E. Birren, K. W. Schaie. — N. Y.: Academic, 1990.
20. Meyer B. J. F. Prose processing in adulthood: the text, the learner, and the task / B. J. F. Meyer, G. E. Rice // Cognition in Everyday Life / Ed. by L. W. Poon, D. C. Rubin, B. A. Wilson. — N. Y.: Cambridge University Press, 1989.
21. Park C. D. Memory for pictures and spatial location in older adults: evidence for pictorial superiority / C. D. Park, J. T. Puglisi, M. Sovacool // Journal of Gerontology. — 1983, № 38. — P. 582-588.
22. Salthouse T. A. When does age-related cognitive decline begin? / T. A. Salthouse // Neurobiology of Aging. — 2009, № 30. — P. 507-514.
23. Zelinski E. M. Do laboratory tests relate to self-assessment of memory ability in the young and old? / E. M. Zelinski, M. J. Gilewski, L. W. Thompson // New Directions in Memory and Aging: Proceedings of the George Talland Memorial Conference / Ed. by L. W. Poon, J. J. Fozard, L. S. Cermak, et al. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1980.
1. Cognitive psychology of memory / Ed. by U. Neisser and A. Hyman. — St. Petersburg: Prime Evroznak 2005. — 640 p.
2. Kraig G. Developmental Psychology / Grace Craig. — St. Petersburg: Peter, 2003. — 992 p.
3. Kraynikov E. V. Gerontopsihology: Dictionary / Eduard Vladyslavovych Kraynikov. — K.: Vidavets Palivoda A. V., 2010. — 352 p.
4. Morris R. J. Cognitive function and aging / Robin J. Morris // Geriatric psychiatry: 2 vol. / Ed. by R. Jacoby, K. Oppengaymer. — Vol. 1. — K.: Sphere, 2001. — 416. — P. 40-66.
5. Miller S. Developmental Psychology: research methods / Scott Miller. — St. Petersburg: Peter, 2002. — 464 p.
6. Stewart-Hamilton I. Psychology of Aging / Ian Stuart-Hamilton. — St. Petersburg: Peter, 2002. — 256 p.
7. Frolkis V. V. Aging and increased of longevity // Vladimir Veniaminovich Frolkis. — Leningrad: Nauka, 1988. — 239 p.
8. Cicero M. T. On Old Age. About friendship. On Duties / Marcus Tullius Cicero. — Moscow: Nauka, 1993. — 248 p.
9. Shay K. U. Intellectual development in adult / K. U. Shay // Psychological Journal. — 1998, v. 19, № 6. — P. 72-88.
10. Albert M. S. Organic implications of neuropsychological deficits in the elderly / M. S. Albert, E. Kaplan // New Directions in Memory and Aging: Proceedings of the George Talland Memorial Conference / Ed. by J. L. Poon, L. S. Fozard, et al. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1980.
11. Baltes P. B. Reserve capacity of the elderly in aging-sensitive tests of fluid intelligence: replication and extension / P. B. Baltes, F. Dittman-Kohli, R. Kliegl // Psychology and Aging. — 1986, № 1. — P. 172-177.
12. Butler R. The life review: An interpretation of reminiscence in the aged / R. Butler // Psychiatry. — 1963, № 26. — P. 65-70.
13. Cohen G. Word recognition: age differences in contextual facilitation effects / G. Cohen, D. Faulkner // British Journal of Psychology. — 1983, № 74. — P. 239-251.
14. Erikson E. H. Identity and the Life-Cycle / E. H. Erikson // Psychological Issues. — N. Y.: International University Press, 1959.
15. Erikson E. H. Vital Involvement in Old Age / E. H. Erikson, J. M. Erikson, H. Q. Kivnick. — N. Y.: W. W. Norton, 1986.

16. Fozard J. L. The time for remembering, in *Aging in the 1980's* / J. L. Fozard // *Psychological Issues* / Ed. by L. W. Poon. – Washington, DC : American Psychological Association, 1980.

17. Harker J. O. Understanding discourse – a life-span approach / J. O. Harker, J. T. Hartley, D. A. Walsh // *Advances in Reading/Language Research* / Ed. by B. A. Hutson. – Greenwich, CT : JAI Press, 1982. – P. 155-202.

18. Hartley J. T. Memory for prose: perspectives on the reader / J. T. Hartley // *Cognition in Everyday Life*. – Ed. by L. W. Poon, D. C. Rubin, B. A. Wilson. – N. Y. : Cambridge University Press, 1989.

19. Hultsch D. F. Learning and memory in aging / D. F. Hultsch, R. A. Dixon // *Handbook of the Psychology of Aging* / 3rd ed., ed. by J. E. Birren, K. W. Schaie. – N. Y. : Academic, 1990.

20. Meyer B. J. F. Prose processing in adulthood: the text, the learner, and the task / B. J. F. Meyer, G. E. Rice // *Cognition in Everyday Life* /

Ed. by L. W. Poon, D. C. Rubin, B. A. Wilson. – N. Y. : Cambridge University Press, 1989.

21. Park C. D. Memory for pictures and spatial location in older adults: evidence for pictorial superiority / C. D. Park, J. T. Puglisi, M. Sovacool // *Journal of Gerontology*. – 1983, № 38. – P. 582-588.

22. Salthouse T. A. When does age-related cognitive decline begin? / T. A. Salthouse // *Neurobiology of Aging*. – 2009, № 30. – P. 507-514.

23. Zelinski E. M. Do laboratory tests relate to self-assessment of memory ability in the young and old? / E. M. Zelinski, M. J. Gilewski, L. W. Thompson // *New Directions in Memory and Aging: Proceedings of the George Talland Memorial Conference* / Ed. by L. W. Poon, J. J. Fozard, L. S. Cermak, et al. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1980.

Надійшла до редколегії 17.02.14

Э. Крайников, канд. психол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СТАРОСТЬ: ВОЗРАСТ КОМПЕНСАЦИЙ ПРОТИВ ВОЗРАСТА ДЕФИЦИТОВ

В статье подведены итоги исследований эффективности когнитивного функционирования в позднем возрасте. Проанализированы данные позволяющие сделать вывод об определяющей роли личностных и биографических факторов, компенсирующих обусловленные возрастом дефициты.

Ключевые слова: старение, гипотеза общего замедления, когнитивные дефициты, компенсации.

E. Krainikov, Ph. D., Assoc. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

OLD AGE: THE AGE OF COMPENSATION AGAINST THE AGE OF DEFICITS

This paper summarizes the results of research on the efficiency of cognitive functioning in later age. The analyzed data suggest a crucial role of personality and biographical factors that compensate for deficits due to age.

Keywords: aging, general slowing hypothesis, cognitive deficits, compensation.

УДК 159.9.072

М. Максимов, канд. психол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РОЛЬ МИСТЕЦТВА В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена висвітленню проблеми соціалізації особистості засобами мистецтва. Показано, що сучасне соціокультурне середовище, зокрема явища масової культури, не завжди позитивно впливає на формування особистості. Доведено необхідність звернення до зразків класичного мистецтва з метою гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: мистецтво, соціалізація, особистість, формування, духовність, самореалізація, ціннісні орієнтації, культура.

Процес соціалізації індивіда має на меті не лише входження людини у суспільство, а й формування духовної особистості, здатної до самореалізації та творчості. Реалії життя доводять, що зараз духовність та культура займають у рейтингу ціннісних орієнтацій у молоді найнижчі місця. Люди відвідують концерти, вистави, шоу тощо не для того, щоб долучитися до високого мистецтва, самовдосконалитись, збагатитись духовно, а для того, щоб розважитися, зняти напругу або, навпаки, знайти "гострі" відчуття, відволіктись від роздумів тощо.

Сучасна система виховання спирається переважно на пізнавальну сферу, надає дітям багато інформації, а емоційний вплив практично не застосовують. Сучасна музика (надто гучна, дисгармонійна, безмелодійна), яку слухають підлітки й молодь, спонукає до відгородження від світу (її навіть слухають здебільшого у навушниках), тоді як справжнє мистецтво передбачає відкритість світу, увагу до людей. Розвиток емоційної сфери, емпатії фактично блоковано, оскільки справжнє мистецтво залишається поза життєвим простором людини.

Мета дослідження – визначити вплив мистецтва на формування особистості дитини. Відомо, що формування особистості дитини відбувається в процесі соціалізації. Соціалізація може бути як за умов стихійного впливу різних обставин життя на особистість, так і за умови цілеспрямованого формування особистості. Щодо поняття "формування", то донедавна в педагогіці домінували уявлення про формування людини як сукупності процесів взаємодії особистості й суспільства, за яких індивіди розвивають у собі ті чи інші якості. У такому широкому розумінні дане поняття прирівнюється

до соціалізації. Причому виховання тут виступає як частина цього процесу, а саме – усвідомлений, цілеспрямований вплив на індивіда.

Цілеспрямоване виховання в ідеалі передбачає максимально керувати процесом соціалізації. Однак повне усунення стихійного начала із процесу соціалізації особистості видається неможливим, а установка на можливість цього – помилковою та ілюзорною, адже розвиток суспільства включає в себе складну діалектику керованого і стихійного.

Способи соціалізації – це конкретні види взаємодії індивіда із середовищем, за допомогою яких він активно прилучається до суспільного життя і засвоює соціальний досвід. Способи залежать як від особливостей самої особистості, так і від соціальної ситуації, в якій індивід розвивається. Можливі такі способи соціалізації, як: індивідуалізація; актуалізація "Я"; інтеграція, тобто прилучення особистості до норм і цінностей спільноти, до світової культури.

Стан духовності і культури сучасного людства викликає все більше зростаюче відчуття тривоги за його майбутнє. Ми стали свідками, очевидцями і учасниками наростаючих темпів деградації як духовності, так і культури і розуміємо, що якщо цей процес не зупинити, то катастрофа сучасної цивілізації в загальнопланетарному масштабі стане неминучою.

Найбільш далекоглядні мислителі вже в першій половині XX ст. передбачали подібний розвиток подій. Серед них були і наші співвітчизники. І. А. Льїн, наприклад, пояснював такий розвиток подій тим, що в Західній цивілізації, релігія вже давно перестала бути центром духовного життя, культура відокремилася від християнства і